

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-4>

ГІПЕРО-ГІПОНІМІЯ В СУЧАСНИХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ

Корольова В. В.

*доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Самойленко В. В.

*асистент кафедри української мови
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Шевченко Т. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

Сучасна українська мова багатofункційна. Її можливо використати в різноманітних галузях соціально-індивідуальної реалізації людини. Найрізноманітнішою за потенціалом значень є загальноповживана лексика. Такі слова широко репрезентовані в літературі для дітей. Лексеми загального вжитку, використані для дитячого сприйняття, створюють чіткі лексико-семантичні поля й вступають між собою в гіперо-гіпонімічні відношення.

Мета нашої статті полягає в аналізі родо-видових зв'язків серед лексем, пов'язаних інтегральною семою «індивід» у сучасних творах для дітей.

На сьогодні спостерігаємо сплеск зацікавлення до аналізу гіперо-гіпонімічних відношень у сучасній художній і термінологічній лексиці. Серед науковців лексику за родо-видовими відношеннями досліджували І. Волкова, Б. Головін, А. Грищенко, Т. Канделаки, Р. Кобрін, О. Котцова, Дж. Лайонз, Д. Лотте, М. Нікітін, Л. Новиков. В Україні цією проблемою цікавились О. Богуш, Ю. Дзябко, Ю. Карпенко, М. Кочерган, Т. Михайлова, О. Потапчук, Л. Радомська, О. Романова, Т. Сікорський, О. Чуєшкова та ін. Більшість науковців звертають увагу на системотвірну функцію зазначених зв'язків у лексичних структурах національних мов.

Про системність груп лексики, уживаних у творах для дітей, найскравіше свідчить розгалужена гіпонімічна парадигма. Гіпонімія – це найфундаментальніші парадигматичні відношення, за допомогою яких структуровано словниковий склад мови. На основі гіпонімії лексичні одиниці об'єднують у тематичні й лексико-семантичні групи і поля [2, с. 269].

Незважаючи на ґрунтовний аналіз родо-видових зв'язків у сучасному мовознавстві, специфіка таких лексичних відношень у текстах для дітей досі не була аналізована, що зумовлює актуальність поданої наукової розвідки.

Деякі українські лінгвісти трактують гіпонімію в широкому сенсі: як родо-видові, видо-видові (еквонімічні) зв'язки та як партитивні відношення цілого й частини або системи та її елемента [1]. Однак більшість лексикологів і термінознавців визначають гіпонімію вужче, не залучаючи до аналізу партитивні зв'язки, стверджуючи: «Якщо слова не є однопорядковими, тобто знаходяться на різних рівнях абстракції, гіпонімічних відношень не виникає» [6, с. 34].

На думку В. Овчаренка, родо-видова спорідненість групи понять позначає їхнє підпорядкування спільному родовому поняттю (гіпероніму), відносно якого всі вони є видовими (гіпонімами). Щодо базисних ознак гіпонім збігається з гіперонімом, однак у ньому наявна одна чи кілька додаткових видових ознак, що уточнюють зміст або обмежують обсяг відповідного поняття [5, с. 7]. Отже, в семантиці слів-гіпонімів помітна очевидна домінанта семантичних компонентів порівняно зі словами-гіперонімами, оскільки лексеми на вираження поняття видового плану мають комплекс ознак, що формує значення лексеми-виразника родового поняття, додавши до нього певні додаткові значеннєві ознаки. У цьому разі гіпоніми, що виражають видове поняття, мають більшу кількість диференційних сем, ніж гіпероніми [8, с. 71]. Наприклад, гіперонім «назва особи» («окрема людина, індивід» [7]), що містить інтегральну сему «індивід» та диференційну сему «називання», набуває диференційної семи «вид діяльності» у таких гіпонімах: *генерал-бухгалтер* [3, с. 6], *гіпнотизер* [4, с. 44], *глашатай* [3, с. 10], *Головний Радник* [3, с. 5], *дезінформатор* [3, с. 5], *його Величність* [3, с. 4], *камердинер* [3, с. 5], *капельмейстр* [3, с. 5], *княгиня* [4, с. 19], *коноход* [3, с. 5], *конобіг* [3, с. 5], *коנותяг* [3, с. 5], *король* [3, с. 4], *королева* [3, с. 5], *королівна* [4, с. 19], *кулінар* [3, с. 5], *лаковар* [3, с. 5], *лимар* [3, с. 5], *майстер чоботарських справ другого розряду* [3, с. 5], *мисливець* [4, с. 19], *міністр секретної служби* [3, с. 27], *музичка* [4, с. 13], *натирач підлоги* [3, с. 5], *паж* [3, с. 37], *пан* [3, с. 5], *писар* [3, с. 5], *принц* [3, с. 12],

принцеса [3, с. 9], *принцюня* [3, с. 21], *розбійник* [3, с. 42], *скрипаль* [3, с. 5], *слюсар-волоцюга* [3, с. 33], *спонсор* [4, с. 15], *староста* [4, с. 18], *стражник* [3, с. 37], *сурмач* [3, с. 9], *трубач* [3, с. 5], *цар* [3, с. 13], *черв'якоп* [3, с. 6].

Окремі гіпоніми набувають диференційної семи «професія»: *археолог* [3, с. 5], *банник* [3, с. 5], *бібліотекарка* [3, с. 5], *бруківник* [3, с. 5], *буфетниця* [3, с. 5], *веломайстр* [3, с. 5], *водій* [4, с. 11], *вчителька* [4, с. 12], *гардеробник* [3, с. 5], *дезинсектор* [3, с. 5], *збивач перин* [3, с. 5], *журналіст* [3, с. 9], *інспектор з охорони праці* [3, с. 5], *касир квитків* [3, с. 5], *квитковий контролер* [3, с. 5], *килимар* [3, с. 5], *квіткар* [3, с. 5], *комендант* [3, с. 5], *коновод* [3, с. 5], *консьєржка* [3, с. 5], *кухар* [3, с. 5], *куховар* [3, с. 5], *лицювальниця* [3, с. 4], *ліфтер* [3, с. 5], *овочівник* [3, с. 5], *перукарка* [3, с. 5], *пожежний* [3, с. 5], *ремонтник* [4, с. 11], *сажотрус* [3, с. 5], *секретарка* [3, с. 5], *стоматолог* [3, с. 17], *сторож трансформатора* [3, с. 5], *стропальниця* [3, с. 5], *суддя* [3, с. 50], *товкач перин* [3, с. 5], *художник* [4, с. 15].

Варто зазначити, що натрапляємо на гіпоніми з диференційною ознакою «професія» в більшості аналізованих творів. Пояснюємо це передусім асоційованістю роботи із життям дитини, одним із центрів якого постає професія батьків. Водночас популярним є погляд на дитячі ігри як тренування дорослого життя. У такому разі назви осіб з диференційною семою «професія» виникають як різні опції вибору роботи мрії для дитини. Отже, в літературі для дітей назви тих чи тих професій виникають у конотації справ батьків головного героя або асоційовані з бажаною роботою.

Прикметним є також поєднання гіпонімів з диференційними семами «професія» та «вид діяльності» в одному контексті: *Але чи ж нам конче необхідно тримати при дворі ... археолога, сажотруса, коновода, конохода, конобіга, конотяга, ... дезінфектора, дезінформатора, сторожа трансформатора, ... чоботарських справ майстра другого розряду?* [3, с. 5]. Такі лексеми для дитини нові й потребують тлумачення під час уведення до художнього тексту. Поставивши їх поряд, автор акцентує увагу дорослого на потребі пояснення нових слів дитині.

Найвні також гіпоніми з диференційною семою «стосунки»: *Ваша Татусевосте* [3, с. 9], *дідусь* [4, с. 58], *донечка* [3, с. 7], *дружина* [3, с. 20], *друзяка пацан* [4, с. 5], *дядя пацан* [4, с. 26], *мама* [4, с. 23], *мамуня* [3, с. 23], *наречена* [4, с. 20], *сусід* [4, с. 3], *тато* [4, с. 23], *теща* [3, с. 5], *тітка* [4, с. 32], *тітонька* [4, с. 33]. У свідомості дитини такі лексеми поряд з лексемами з диференційною семою «професія» та «вид

діяльності» входять до однієї галузі побутування, вербалізуючи об'єкти дитячого побуту.

Гіпоніми до гіпероніма «назва особи» набувають також таких диференційних сем: «тварина»: *акула* [3, с. 48], *вівця* [3, с. 22], *віслюк* [3, с. 23], *дракон* [4, с. 19], *зозуля* [3, с. 23], *качка* [3, с. 23], *кінь* [3, с. 53], *кішка* [3, с. 23], *корова* [3, с. 22; 4, с. 16], *котик* [4, с. 23], *крокодил* [3, с. 46], *кролик* [3, с. 6], *лебідь* [4, с. 33], *песик* [4, с. 4], *півень* [3, с. 23], *рибка* [3, с. 6, 4, с. 27], *свиня* [3, с. 23], *собака* [3, с. 23, 5 с. 8], *тарган* [4, с. 3], *тигр* [4, с. 32], *черв'ячок* [3, с. 6]; «гендер»: *Дівча* [3, с. 25], *дівчисько пацан* [4, с. 23], *пацан* [4, с. 23], *хлопець* [4, с. 4], *чолов'яга* [4, с. 69]; «характер»: *янголятко* [3, с. 38], *нахаба* [3, с. 40].

Отже, гіперо-гіпонімічні відношення лексем з інтегральною семою «індивид» домінують в словниковому запасі дитини, мають ієрархічний характер їхньої внутрішньої структури та уможливають чітке семантичне й експресивне розмежування одиниць у свідомості реципієнта книги для дитини, збагативши сприйняття загальних процесів та нових слів. Домінантна в них представленість слів на позначення понять найближчого оточення дитини, що може бути легко пояснено потребою тексту бути зрозумілим дитині та викликати емпатію. Поряд зі зрозумілими дитині лексемами можуть бути використані нові, які мають бути пояснені юним читачам.

Література:

1. Волкова І. Гіперо-гіпонімічні відношення в сучасній українській фізичній термінології. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна*. Харків, 2006. № 745. Вип. 49. С. 27–30.
2. Кочерган М. *Загальне мовознавство*: підручник. Київ: Академія, 2006. 464 с.
3. Кузько Кузякін. Кожен може поцілувати принцесу. Харків: Vivat. 2018. 77 с.
4. Кузько Кузякін. (Я×трамвай+зоопарк)². Харків: Vivat. 2016. 72 с.
5. Овчаренко В. Структура і семантика науково-технічного терміна. Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1968. 71 с.
6. Романова О. Гіперо-гіпонімія в українській швацькій термінології. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Вип. 50. 2007. № 765. С. 32–35.
7. Словник української мови: в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua>
8. Теглівець Ю. Особливості родо-видових відношень складених термінів із семою 'вода'. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2013. № 765. С. 70–73.